

ÖRÖK? TÖRVÉNY?

A lex aeterna helye Francisco Suárez jogfilozófiai szintézisében

Tattay Szilárd*

1. Bevezetés

A XVI–XVII. századi ún. ‘második skolasztika’ spanyol tomista teológusai – a jezsuita Francisco Suárez, Luis de Molina és Gabriel Vázquez, a dominikánus Francisco de Vitoria, Domingo de Soto, Bartolomé de las Casas és mások – voltak a skolasztikus természetjogi és állambölcseleti hagyomány utolsó nagy letéteményesei. Munkásságuk így fontos összekötő kapcsot képez a skolasztikus és a modern természetjogi tanok, illetve az azok alapján kifejtett politikai filozófiák között.¹

Szemben a döntően nominalista és voluntarista nézetekkel azonosuló korabeli protestáns gondolkodók többségével, az ellenreformáció teológusai a jog- és erkölcsfilozófia területén általában a racionalizmus felé hajlottak. Sőt, az ész elsőbbségének helyreállítása az erkölcs- és jogfilozófiában a XVI–XVII. századi tomista reneszánsz egyik meghatározó célkitűzése volt.² A ‘második skolasztika’ ennek megfelelően rendkívül jelentős szerepet játszott az arisztotelianus–tomista természetjogi doktrína újjáélesztésében. A ‘második skolasztika’ egyik legfontosabb érdeként emelhető ki ezzel összefüggésben, hogy helyreállította a *lex aeterna* hagyományos, ám a nominalista és protestáns szerzők által

* Egyetemi docens, Jogbölcseleti Tanszék. <https://orcid.org/0009-0006-3385-8531>

¹ Az írásban szereplő latin szövegeket a saját fordításomban közlöm.

² James St. Leger: *The „Etiamsi Daremus” of Hugo Grotius: A Study in the Origins of International Law*. Róma, Pontificium Athenaeum Internationale, 1962. 93.

többnyire elhanyagolt ágostoni–tamási eszméjét.³ Tanulmányomban a második skolasztika talán legnagyobb hatású alakja, a skolasztikus jogfilozófia átfogó szintézisét nyújtó jezsuita filozófus-teológus Francisco Suárez (1548–1617) örök törvény-fogalmának rekonstrukciójára vállalkozom, a *doctor eximius* jogi főműveként számon tartott *De legibus ac Deo legislatore* alapján.

Suárez Aquinói Szent Tamást követi a tekintetben, hogy az örök törvény az ő számára is *lex per essentiam* és az összes többi törvény forrása.⁴ Voluntarista törvényfogalmából⁵ fakadóan azonban komoly nehézségekkel küzd, hogy az örök törvényt konzisztensen beillessze törvényhierarchiájába.

- (1) *A kihirdetés és alkalmazás problémája*: Míthogy a világot Isten teremtette, az örök törvényt nem lehetett öröktől fogva kihirdetni és alkalmazni, hiszen a teremtés előtt nem lett volna kinek – mint alattvalónak – törvényt előírni.
- (2) *Az isteni szabadság és mindenhatóság problémája*: Akárcsak Duns Scotus és William Ockham, Suárez is központi jelentőséget tulajdonított az isteni szabadság kérdésének. De nem jelent-e vajon az örök törvény létezése önmagában potenciális veszélyt Isten szabadságára és mindenhatóságára nézve?

2. A kihirdetés és alkalmazás problémája

Kezdjük az első problémával. Suárez Tamás nyomán különbséget tesz „a törvényhozóban létező törvény” és „az alattvalóban létező törvény” között.⁶ Ennek

³ Rimini Gergely, Gabriel Biel és Philipp Melanchthon viszont például kivételt képeznek ez alól a tendencia alól. Jogfilozófiájuk elemzését Gergely vonatkozásában ld. Michael B. Crowe: *The „Impious Hypothesis”: A Paradox in Hugo Grotius? Tijdschrift voor Filosofie*, Vol. 38., No. 3. (1976) 396–403.; Bielt illetően Heiko A. Oberman: *The Harvest of Medieval Theology: Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1963. 4. fejezet; Melanchthon esetében Mario Scattola: *Das Naturrecht vor dem Naturrecht. Zur Geschichte des „ius naturae” im 16. Jahrhundert*. Tübingen, Niemeyer, 1999. 28–55.

⁴ *De legibus ac Deo legislatore* (a továbbiakban: *DL*) 2., bevezetés: „Post tractationem de lege in communi sequitur ut ad singulas species legum descendamus, inter quas primum locum obtinet lex aeterna propter suam dignitatem et excellentiam et quia est legum omnium fons et origo [...] naturalis lex est prima earum per quas lex aeterna nobis applicatur seu innotescit, et [...] differunt tanquam lex per essentiam et per participationem”.

⁵ A Szent Tamás és Suárez általános törvényfogalma közötti alapvető különbség abban áll, hogy a jezsuita teológus a törvényt már nem az ész rendelkezésének, hanem a feljebbvaló által az alattvaló részére kiadott, kötelező erejű parancsnak tekinti.

⁶ *DL* 1.4.4. E különbségtétel *locus classicus*a *Summa theologiae* (az alábbiakban: *ST*) I-II q. 90 a. 1 ad 1. E szakaszban Tamás kifejti, hogy a törvény kétféle értelemben létezhet valamiben:

alapján két stádiumát különíti el általában a törvénynek és azon belül az örök törvénynek. „Az egyik a törvényhozó belső gondolkodási folyamatában létezik, annyiban, amennyiben e törvény már megfogalmazódott elméjében, és végleges döntéssel, szilárd akarattal elhatározta azt. A másik stádium az, amikor a törvényt külsőleg elrendelik, s az alattvalók számára kihirdetik.”⁷ Az első értelemben igen, a másodikban ellenben nem beszélhetünk örök törvényről, tekintve, hogy nincsenek örök alattvalók, akiket az a kezdet kezdetétől kötelezhetett volna.⁸ Ez paradox helyzetet eredményez: ha az örök törvény csakugyan örök, akkor csak Isten elméjében létezhet öröktől fogva, vagyis nem törvény; ha viszont valódi törvény, úgy nem lehet örök.

Suárez Tamással együtt azt vallja, hogy az isteni bölcsesség örök Istenben, voluntarista törvényfogalma azonban kizárja, hogy az örök isteni értelem elméletében törvény jelleget öltjön. Ezért elutasítja – tapintatosan nem nevezve néven mesterét – Tamásnak az isteni világkormányzás terveként felfogott örök törvény-konceptióját. Célszerűnek látszik előbb a *Summa theologiae* vonatkozó passzusát idézni:

„amint bármely mesteremberben előzetesen létezik azoknak a dolgoknak a terve, amiket a mestersége révén megalkot, ugyanúgy bármely kormányzóban előzetesen léteznie kell a kormányzásának alávetett személyek cselekvési rendje tervének. [...] Ámde Isten a maga bölcsessége által minden dolognak a teremtője, amelyekhez úgy viszonyul, mint a mester műalkotásaihoz [...]. Azonfelül kormányzója is az egyes teremtményekben található minden tevékenységnek és mozgásnak [...]; ekképpen a mindent megfelelő céljára irányító isteni bölcsesség terve törvény jellegével bír.”⁹

mint szabályozóban és mértékadóban, illetve mint szabályozottban és mérték szerintiben.

⁷ *DL* 2.1.5.: „Distinguamos ergo in lege duplicem statum: unus est quem habet in interna dispositione legislatoris, quatenus in mente eius iam illa lex descripta est et eius absoluto decreto ac firma voluntate stabilita. Alius status est quem habet lex exterius constituta et subditis proposita.”

⁸ Uo.: „Priori modo manifestum est dari in Deo legem aeternam [...]. Posteriori autem modo aequae certum est non habuisse legem Dei hunc secundum statum ab aeterno”.

⁹ *ST* I-II q. 93 a. 1 co.: „sicut in quolibet artifice praeexistit ratio eorum quae constituuntur per artem, ita etiam in quolibet gubernante oportet quod praeexistat ratio ordinis eorum quae agenda sunt per eos qui gubernationi subduntur. [...] Deus autem per suam sapientiam conditor est universarum rerum, ad quas comparatur sicut artifex ad artificiatum [...]. Est etiam gubernator omnium actuum et motionum quae inveniuntur in singulis creaturis [...]; ita ratio divinae sapientiae moventis omnia ad debitum finem, obtinet rationem legis.”

Suárez a *lex* szó ilyen értelmű használatát tisztán metaforikusnak, s így helytelennek ítéli:

„E szerint a magyarázat szerint az örök törvény úgyszólván nem erkölcsi törvény [magatartásszabály], hanem az alkotó [Isten mint *supremus artifex*] tevékenységére vonatkozik, mert hiszen minden, amit Isten teremtett, úgy viszonyul hozzá, mint a műalkotások a mesterhez; [...] a mesterember által saját maga számára előírt eszme törvénynek nevezhető [...]. A kihirdetéssel kapcsolatos ellenérv ennél fogva elesik, mivel a kihirdetés elengedhetetlen, ha egy erkölcsi törvényről van szó, de nem az valamely alkotótevékenységet szabályozó törvény esetében [...]. Ez a magyarázat azonban nem kielégítő, [...] a fenti szóhasználat ugyanis erősen metaforikus, és nem lenne megfelelő e terminológiát pusztán átvitt értelme alapján a törvények kérdéskörére alkalmazni”¹⁰

Suárez Szent Tamásnak a kihirdetés problémájára adott konkrét megoldási javaslatát is elveti (ezúttal már hivatkozva rá), miszerint a teremtmények öröktől fogva léteznek Isten előretudásában; mint kifejti, a kihirdetés aktusa nem csupán az isteni szellemben, hanem valóságosan is létező lényeket feltételez.¹¹

Az eddig elmondottakból logikusan az következne, hogy az örök törvény a szó suárezi értelmében nem törvény. A *doctor eximius* mégis a *lex aeterna* jogi jellege mellett száll síkra. Ebben Alexander Halensis érve van segítségére, aki szerint a törvény fogalmához önmagában elegendő, hogy kötelező erővel rendelkezzen, és így nem számít az, hogy adott esetben még nem kötelez senkit, mivel még nem kerülhetett alkalmazásra.¹² Ezen az érven keresztül viszont Suárez hallgatólagosan elismeri, hogy az alattvalók részére történő tényleges kihirdetés nem tartozik az örök törvény fogalmához. Ezt később kifejezetten is kije-

¹⁰ DL 2.1.7.: „Iuxta quam expositionem lex illa non est lex morum (ut sic dicam) sed artificiorum, nam omnia quae a Deo fiunt comparantur ad illum tanquam artefacta ad artificem; [...] idea artificis dici potest lex quam ipse sibi praescribit [...]. Quapropter cessat ratio de promulgatione, nam haec est necessaria in lege morum, non in lege artificiorum [...]. Haec vero expositio non placet, [...] quia illa appellatio valde metaphorica est et impertinens esset pro materia de legibus ratione solius metaphoricae significationis”.

¹¹ DL 2.1.9.: „Nec satisfacit quod divus Thomas [...] ait fuisse tunc creaturas in praecognitione divina, quia promulgatio non fit creaturis obiective praecognitis sed in se existentibus”.

¹² DL 2.1.8.: „Quod si instes quia lex quae non ligat non meretur nomen legis, respondet in summa ad rationem legis satis esse quod de se vim habeat ligendi, licet nondum actu liget, quia nondum est applicata.” Suárez ezt az érvet Alexander főművéből, a *Summa universae theologiae*ből (lib. 3, p. 2, inq. 1, q. unica) idézi.

lenti.¹³ Sőt, azt is kimondja, hogy az örök törvény nyilvános kihirdetése sosem történik meg; vagy pontosabban csak közvetve kerül rá sor – és címzettjeit is ebben a formában kötelezi –, a természeti törvény (és más törvények) kihirdetésén keresztül.¹⁴ Szigorúan véve tehát csak potenciálisan kötelező jelleggel bír.¹⁵

3. Az isteni szabadság és mindenhatóság problémája

Ami az isteni szabadság és mindenhatóság problémáját illeti, a *lex aeterna* eszméjének klasszikus, XIII. századi skolasztikus felfogása az isteni észtt normaként helyezte Isten akarata fölé. Az örök törvényt Isten „kifelé irányuló munkáinak” (*opera ad extra*) észszerű szabályaként és mértékeként fogták fel, amit Isten önként rótt ki magára. Ez a nézet Suárez számára elfogadhatatlan. Egyrészt terminológiai okokból: a törvény szerinte alá-fölérendeltségi viszonyt feltételez. „Márpedig Istennek nincs feljebbvalója, és saját magát sem kötelezheti paraccsal vagy törvénnyel, minthogy önmagának sem feljebbvalója.”¹⁶ Másrészt – és főként – teológiai megfontolások alapján: még az örök törvény sem korlátozhatja Isten szabadságát. Tamást idézve Suárez leszögezi, hogy mivel „Isten önmaga számára törvény”, ezért „amennyiben az akarata szerint cselekszik, igazságosan cselekszik”.¹⁷ Suárez pontosan idézi Tamást, de nézzük meg közelebbről az angyali doktor érvelését! A törvényről szóló értekezésben Tamás azt írja, hogy önmagában véve Isten akarata nincs alávétve az örök tör-

¹³ DL 2.1.11.: „Ex hac vero doctrina divi Thomae aperte concluditur iuxta mentem eius de ratione huius legis aeternae non esse promulgationem actu factam subditi.” Láthatjuk, hogy Suárez itt Szent Tamásra hivatkozik. Kétségkívül az örök törvény esetében Tamás is feladja implicite a kihirdetést mint a törvény fogalmi elemét (ld. ST I-II q. 91 a. 1 ad 1 és ad 2), ám azzal a fontos különbséggel, hogy az ő számára a kihirdetés távolról sem olyan alapvető eleme a törvény fogalmának, mint Suárez elméletében.

¹⁴ Uo.: „Unde in hac lege aeterna, per se loquendo, nulla alia publica promulgatio requiritur ut actu obliget, sed solum quod veniat in notitiam subditi. [...] Ordinarie autem Deus non obligat homines per legem aeternam nisi mediante aliqua exteriori lege, quae sit illius participatio et significatio. Et ita quando aliae leges promulgantur hominibus, promulgatur ad extra lex ipsa aeterna; ideoque in illa, ut aeterna est, non habet locum propria promulgatio.” DL 2.4.10.: „potest dici legem aeternam nunquam obligare immediate, sed mediante aliqua alia lege.”

¹⁵ DL 2.4.10.: „praecise spectata ut aeterna est, non potest dici obligare, sed dici poterit obligativa (ut sic res explicetur) seu de se sufficiens ad obligandum. [...] Unde etiam fit ut lex aeterna nunquam per seipsam obliget separata ab omni alia lege.”

¹⁶ DL 2.2.6.: „Sed Deus non habet superiorem, neque se ipsum per modum praecepti et legis obligare potest, quia non est sibi superior.”

¹⁷ A ST I q. 21 a. 1 ad 2 nyomán DL 2.2.8.: „Deus autem sibi ipsi est lex”; „quod secundum suam voluntatem facit, iuste facit”.

vénynek, hanem azonos vele és az isteni lényeggel; ha viszont Isten akaratát a teremtmények vonatkozásában vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy alá van rendelve az örök törvénynek és az isteni észnek.¹⁸ Isten akaratának ennek megfelelően Tamás szerint mindig ésszerű és igazságos, hiszen „lehetetlen, hogy Isten mást akarjon, mint amit a saját bölcsessége megszab”.¹⁹

Úgy vélem, nyilvánvaló, hogy Tamás pontosan azok alapján a premisszák alapján jut el az isteni akarat racionalitásának és igazságosságának téziséhez, amelyeket a *doctor eximius* el akar kerülni. Suáreznek emiatt újra kell gondolnia az isteni ész és akarat viszonyát. Ő is Isten egyszerűségéből indul ki: ha az ész és az akarat valóságosan nem különböznek egymástól Istenben, akkor Isten akaratának nem csupán ésszerű, hanem maga az isteni ész.²⁰ Tamástól eltérően azonban ebből arra a következtetésre jut, hogy „[a]mint az örök isteni értelmet, úgy az isteni akaratot sem szabályozza törvény szabad aktsaiban; ellenkezőleg, az önmagában helyes”.²¹ Az isteni ész ítélete – bár időben és logikailag is megelőzi – nem határozza meg vagy köti az isteni akaratot, melynek vonatkozásában nem bír valódi törvény jelleggel. Isten akaratának önmagában helyes és jó.²² Suárez ragaszkodik hozzá, hogy mint törvény, az örök törvény nem magát Istent, hanem az Isten által teremtett és kormányzott értelmes lényeket kötelezi: Isten szabad akaratú aktusa, aki fölött nem áll törvény.²³ És tekintve, hogy az

¹⁸ *ST I-II* q. 93 a. 4 ad 1: „de voluntate Dei dupliciter possumus loqui. Uno modo, quantum ad ipsam voluntatem: et sic, cum voluntas Dei sit ipsa eius essentia, non subditur gubernationi divinae neque legi aeternae, sed est idem quod lex aeterna. Alio modo possumus loqui de voluntate divina quantum ad ipsa quae Deus vult circa creaturas: quae quidem subiecta sunt legi aeternae, in quantum horum ratio est in divina sapientia. Et ratione horum, voluntas Dei dicitur rationabilis.”

¹⁹ *ST I* q. 21 a. 1 ad 2: „impossibile est Deum velle nisi quod ratio suae sapientiae habet”.

²⁰ *DL* 2.2.8.: „in Deo non distinguuntur in re voluntas et ratio, propter quod dixit divus Thomas (quaest. 93, art. 4, ad primum) voluntatem Dei secundum se non recte dici rationabilem, nam potius est ipsa ratio.”

²¹ Uo.: „Sicut ergo ratio Dei aeterna non mensuratur lege, ita nec voluntas etiam prout libere vult, sed per se recta est”. Quentin Skinner szerint az ész és az akarat „összeolvasztása” Istenben mint törvényhozóban általános tendencia volt a korabeli jezsuita gondolkodók körében. Ennek szemléltetésére Suárez mellett Molinát hozza fel példaként. Ld. Quentin Skinner: *The Foundations of Modern Political Thought*. 2. k. Cambridge, Cambridge University Press, 1978. 149–150.

²² *DL* 2.2.8.: „iudicium rationis in Deo solum est necessarium ex eo quod nihil potest esse volitum quin praecognitum. Non tamen habet munus quasi obligandi vel determinandi voluntatem, sed ipsa voluntas per se est honesta, et ideo dictamen rationis quod intelligitur ratione praecedere in intellectu, non potest habere rationem propriae legis respectu divinae voluntatis.”

²³ *DL* 2.2.9.: „Lex aeterna [...] dici potest habere rationem legis respectu rerum gubernatarum, non vero ipsius Dei seu voluntatis eius. [...] Deus autem non manet illi subiectus, sed semper manet solutus legibus”.

isteni szabadság székhelye az isteni akarat, az örök törvény formálisan az isteni akarat szabad döntésében áll (*decretum liberum voluntatis Dei*).²⁴ Bizonyos szempontból értelmi aktusnak is tekinthető, elvégre az isteni ész „gondolja el magában előzetesen azt a törvényt, amelyet majd a maga idejében az egyes dolgok számára elő kell írni”; ám ez nem változtat azon a kulcsfontosságú tényen, hogy Isten akarati döntése képezi az örök törvény „mintegy lelkét és velejét”.²⁵

Suárez tehát alapvetően újraértelmezi a *lex aeterna* tomista koncepcióját. Míg Tamásnál az örök törvény az *ad extra* megnyilvánuló isteni akaratot irányító örök isteni bölcsességet tükrözi, Suárez számára az a szabad isteni akarat kifejeződése, amelyet nem köt az isteni ész ítélete. Ez a mélyreható különbség nem egyedül a törvény lényegéről vallott felfogásuk különbözőségére vezethető vissza, hiszen Suárez voluntarizmusa még határozottabban van jelen örök törvény-felfogásában, mint általános törvényfogalmában. Suárez tesz ugyan rá néhány tétova – és tegyük hozzá rögtön: nem sok eredménnyel kecsegtető – kísérletet, hogy voluntarista törvénykoncepcióját az örök törvény tradicionális skolasztikus felfogásával összehangolja, de erre természetesen csak részben képes, ráadásul úgy, hogy mindkét oldalon komoly engedményeket kényszerül tenni.²⁶

Így erős a kísértés, hogy azt gondoljuk: elméletének koherenciája érdekében Suáreznek voltaképpen fel kellett volna adnia az örök törvény eszméjét. Különös tekintettel arra, hogy az örök törvény és a természeti törvény csupán

²⁴ DL 2.3.4.: „libertas etiam Dei est formaliter in voluntate divina. Sed lex aeterna est aliquid liberum in Deo. Ergo includit voluntatem.” DL 2.3.6.: „ex dictis infertur satis convenienter dici posse legem aeternam esse decretum liberum voluntatis Dei”.

²⁵ DL 2.3.9.: „Si quis autem iuxta ea quae diximus, voluerit hanc legem aeternam in divino intellectu considerare, non erit difficile id explicare. Oportet tamen ut eam consideret in intellectu divino ut subsequente secundum rationem dictum decretum voluntatis Dei. Negari enim non potest quin illud decretum sit veluti anima et virtus huius legis [...]. Tamen supposito illo decreto, intelligi potest in mente Dei cognitio illius decreti, quae ad illud subsequitur et quod ratione illius iam intellectus divinus iudicat determinate, quae ratio tenenda sit in gubernatione rerum atque ita in se praecipere legem, quae unicuique rei suo tempore praescribenda est.”

²⁶ Pauline C. Westerman felettébb szigorú kritikája szerint Suárez parancsként felfogott törvényfogalma egész egyszerűen összeegyeztethetetlen az örök törvény autentikus eszméjével, amit „érthetlenné, önmagának ellentmondóvá és blaszfemikussá”, s mindezekén túl „feleslegesség” tesz. Ld. Pauline C. Westerman: *The Disintegration of Natural Law Theory: Aquinas to Finnis*. Leiden, Brill, 1998. 86. Ez így persze erős túlzás. Egy voluntarista törvénykoncepció nem eleve kibékíthetetlen az örök törvény fogalmával. Ez olyannyira igaz, hogy a *lex aeterna* eredeti ágostoni eszméje is részben voluntarista volt. Ágoston ugyanis a következőképpen határozta meg az örök törvényt: „az isteni ész vagy Isten akarata, mely megparancsolja a természetes rend megőrzését, és tiltja annak megzavarását”. Ld. *Contra Faustum* 22.27. Ez a tény – nem meglepő módon – Suárez figyelmét sem kerüli el. Vö. pl. DL 2.3.1. és 2.3.9.

ugyanannak a törvénynek a két különböző oldala (mint „a törvényhozóban létező törvény” és „az alattvalóban létező törvény”):

„a természeti törvényt, abban az értelemben, ahogy itt beszélünk róla, úgy tekintjük, mint ami nem a törvényhozó személyében létezik, hanem magukban az embereken, akiknek a szívébe azt a törvényhozó beleírta, [...] a természeti törvény [...] a törvényhozóban nem más, mint az örök törvény”.²⁷

És mint láttuk, az örök törvény csak a természeti törvényen keresztül kerül kihirdetésre és kötelezi az embereket. Úgy tűnik tehát, hogy – „Ockham borotvájának” szigorú módszertani elvét alkalmazva – Suárez akár le is mondhatott volna a *lex aeterna* eszméjéről. Mégis úgy döntött, hogy fenntartja azt. Meggyőződésem szerint nem csupán Aquinói Szent Tamás tekintélye és a középkori természetjogi hagyomány (vagy éppen a jezsuita rend belső szabályai)²⁸ iránti tiszteletből tett így, hanem elsősorban azért, mert az erkölcsi objektivizmust akarta a jogban hangsúlyozni.

4. „Negaret autem seipsum, si ipsum ordinem suae iustitiae auferret”²⁹

De hogy lehet az örök törvény objektív és változhatatlan, ha az lényegében a korlátlanul szabad isteni akarat megnyilvánulása? E kérdés megválaszolásához tisztán kell látnunk a helyes ész és az isteni akarat viszonyát Suárez természetjogi elméletében. Sok minden múlik azon, mit ért pontosan Suárez az alatt, hogy „Isten nem teheti meg, hogy nem tiltja meg azt, ami belső lényegénél fogva rossz és rendetlen az ésszerű természetben”.³⁰ Ez pedig annak a függvénye, hogy milyen álláspontot foglal el a *potentia Dei absoluta* és *potentia Dei ordinata* (Isten abszolút és rendezett hatalma) körüli régi teológiai vitában.

²⁷ DL 2.5.14.: „Considerandum est ergo legem naturalem, prout de illa nunc loquimur, non considerari in ipso legislatore, sed in ipsis hominibus in quorum cordibus ipse illam descripsit, [...] lege naturali, quae in legislatore non est aliud quam lex aeterna”.

²⁸ A *Konstitúciókban* Loyolai Szent Ignác kötelezővé tette a tamási tanítást a jezsuita rend tagjai számára.

²⁹ ST I-II q. 100 a. 8 ad 2: „Megtagadná azonban önmagát, ha félretenné a saját igazságosságának rendjét”.

³⁰ DL 2.6.21.: „non potest Deus non prohibere id quod est intrinsece malum et inordinatum in natura rationali”.

Suárez egyfelől nem fogadja el William Ockhamtól azt a voluntarista nézetet, miszerint abszolút hatalmánál fogva Isten eltekinthet e tilalom elrendelésétől,³¹ és azt vallja, hogy az isteni akarat szükségképpen feltételezi az isteni észnek az adott magatartást erkölcsösnek vagy erkölcstelennek nyilvánító ítéletét.³² Másfelől viszont visszatérően és nyomatékosan tagadja, hogy akár a racionális emberi természet, akár az isteni ész ítélete önmagában törvény volna, és e minőségében kötné Isten akaratát. Isten szerinte semmilyen törvénynek nincs alávetve, így amit akar, az mindig igazságos és helyénvaló.³³

„Ezért bármely törvény ellenére, amit a dolgok kormányzására alkotott, Isten megteheti, hogy abszolút hatalmával élve – például a jutalmak és büntetések elosztása és hasonlók tekintetében – eltér e törvénytől; mert nem köteles a törvényt betartani, mivel Ő a legfőbb Úr, aki minden rend felett áll”.³⁴

Egyértelmű tehát, hogy amikor Suárez azt mondja, hogy Istennek meg kell tiltania, ami *per se* rossz, ezen semmiképpen sem azt érti, hogy Isten jogilag köteles lenne ezt megtenni, vagy hogy e tilalmat mechanikusan, mérlegelés nélkül bocsátja ki. Mégis igaz az, hogy Isten nem teheti meg, hogy nem tiltja meg a bűnt, de egészen más okból kifolyólag. Érdemes itt hosszan idézni Suárez indokolását:

„az isteni akarat kifelé irányuló tevékenységét illetően abszolút szabad; feltételezve (*ex suppositione*) azonban, hogy véghezvisz egy szabad

³¹ DL 2.6.20.: „In quo duo possunt cogitari modi dicendi. Primus est Deum quidem posse de potentia absoluta non facere talem prohibitionem, quia non apparet implicatio contradictionis, ut videntur probare omnia quae Ocham, Gerson et alii pro sua sententia congerunt; nihilominus tamen id fieri non posse secundum legem ordinariam divinae providentiae rerum naturis consentaneam. Nam hoc ad minus probant rationes in contrarium factae pro nostra sententia et multum favent testimonia Scripturae et Patrum.”

³² DL 2.6.13.: „lex naturalis potest vel in Deo vel in nobis considerari. Et in Deo quidem secundum rationis ordinem supponit iudicium ipsiusmet Dei de convenientia vel disconvenientia talium actuum. [...] Unde probandum non est quod doctores posteriori loco allegati dicunt voluntatem divinam, qua lex naturalis sancitur, non supponere dictamen divinae rationis dictantis hoc esse honestum vel turpe”.

³³ Ld. pl. DL 2.2.5.: „Anselmus [...] dicens Deum esse omnino liberum a lege et ideo quod vult, iustum et conveniens esse”.

³⁴ DL 2.2.6.: „Unde non obstante quacumque lege a se posita circa rerum gubernationem, potest illam non servare, sua potentia absoluta utendo, ut circa praemia vel poenam retribuendam et similia, quia non obligatur ad servandam legem, quia est supremus Dominus et extra omnem ordinem”.

cselekvést, ez szükségessé tehet egy másikat [...], ha meg akarja teremteni a világot, és fenn akarja tartani annak rendjét egy meghatározott cél szerint, úgy nem teheti meg, hogy ne viseljen gondot rá [...]. Következésképpen, ha feltesszük (*supposita*), hogy ésszerű természet akart teremteni, a jó és a rossz megtételéhez elegendő tudással, s a mindkettőhöz elégséges isteni együttműködéssel, akkor Isten nem tehetette meg, hogy ne akarja egy ilyen teremtménynek a belső lényegüknél fogva rossz tetteket megtiltani, vagy a szükséges jó cselekedeteket előírni. Mert ahogy Isten nem hazudhat, ugyanúgy oktalan és igazságtalan módon sem kormányozhat. [...] Abszolút értelemben Isten megtehetné ugyan, hogy semmit sem parancsol vagy tilt meg; mindazonáltal ha azt feltételezzük (*ex suppositione*), hogy az eszűket használó teremtményeket akart, akkor nem mulaszthatta el, hogy – legalább a helyes természetes erkölcshez elengedhetetlen dolgokban – törvényt hozzon számukra.”³⁵

Ez a megoldás első ránézésre Ockham ’feltételes természetjog’-konceptiójára emlékeztet,³⁶ amennyiben Suárez érvelésének magvát a következő megfontolás képezi: ha *feltesszük*, hogy Isten úgy döntött, hogy az embert ésszel és szabad akarattal rendelkező lényként teremti meg, akkor nem tartózkodhat attól, hogy megparancsolja, illetve megtiltsa számára azt, ami megfelel a természetének, vagy ellenkezik vele, s amit a helyes ész ennek alapján önmagában véve jónak, illetve rossznak ítél. (Rögtön hozzátesszi: már maga a tény, hogy az értelem fénye világít bennünk, kellőképpen bizonyítja Isten erre vonatkozó akaratát.)³⁷

Ám ha közelebbről megnézzük, ez pusztán formai hasonlóság. Tartalmi szempontból Suárez felfogása sokkal inkább ahhoz a tamási nézethez áll közel,

³⁵ DL 2.6.23.: „Dico [...] divinum voluntatem, licet simpliciter libera sit ad extra, tamen ex suppositione unius actus liberi posse necessitari ad alium [...], si vult creare mundum et illum conservare in ordine ad talem finem, non potest non habere providentiam illius [...]. Ideoque supposita voluntate creandi naturam rationalem cum sufficienti cognitione ad operandum bonum et malum et cum sufficienti concursu ex parte Dei ad utrumque, non potuisse Deum non velle prohibere tali creaturae actus intrinsece malos vel nolle praecipere honestos necessarios. Quia sicut non potest Deus mentiri, ita non potest insipienter vel iniuste gubernare. [...] Nam absolute posset Deus nihil praecipere vel prohibere. Tamen ex suppositione quod voluit habere subditos ratione utentes, non potuit non esse legislator eorum saltem in his quae ad honestatem naturalem morum necessaria sunt.”

³⁶ Az ockhami ’feltételes természetjog’ kontingens, másképpen is lehetséges körülményekre ad ésszerű válaszokat. Lásd *Dialogus inter magistrum et discipulum de imperatorum et pontificum potestate* 3.2.3.6.

³⁷ DL 2.6.24.: „dicitur ulterius ipsummet iudicium rectae rationis inditum naturaliter homini esse de se sufficiens signum talis voluntatis divinae”.

amely szerint bár elméletileg elképzelhető, hogy Isten abszolút hatalma révén a teremtett rendtől függetlenül cselekedjen, akarata valójában mindig egybeesik az általa létrehozott renddel.³⁸ Az isteni kormányzásról és az okok rendjéről értekezve Tamás kifejti, hogy ha a természet rendjét úgy vizsgáljuk, ahogy az az első októl, ti. Istentől függ, akkor azt mondhatjuk, hogy

„Isten nem cselekedhet a dolgok rendje ellen, mert ha így tenne, ezzel saját előretudása, akarata vagy jósága ellen cselekedne. Ha viszont a dolgok rendjét úgy szemléljük, mint ami bármelyik másodlagos októl függ, ilyenformán Isten cselekedhet e renden kívül. Ő maga ugyanis nincs alávetve a másodlagos okok rendjének, hanem ez a rend van neki alárendelve, mivel tőle ered, mégpedig nem természeti szükségszerűséggel, hanem szabad akarati döntése folytán; hiszen a dolgok más rendjét is képes lett volna megalkotni.”³⁹

A jelenleg létező dolgok számára semmilyen más rend nem lenne jó és megfelelő, Isten mindamellet elvileg teremthetne más dolgokat, amelyek számára más rendet szabhatna, minthogy nem tartozik másnak, csak önmagának. Ez másrésztől azt is jelenti, hogy Isten csak azt teheti meg, ami illő hozzá és igazságos.⁴⁰

Suárez és Szent Tamás (sőt Ockham) között tehát tulajdonképpen egyetértés mutatkozik abban, hogy Isten más erkölcsi rendet is teremthetett volna. Suárez hangsúlyozza, hogy a teremtés teljes mértékben szabad aktus: az isteni akarat szabadon választhat számos ésszerű terv közül. Ám miután Isten valaminek a megtétele – vagy az attól való tartózkodás – mellett határozott, „nem cselekedhet a saját döntése ellenében, de nem a döntésben foglalt valamely tilalomnál

³⁸ Mary Anne Pernoud: *The Theory of the Potentia Dei* according to Aquinas, Scotus and Ockham. *Antonianum*, vol. 47. (1972) 83.

³⁹ *ST I q. 105 a. 6 co.*: „Si ergo ordo rerum consideretur prout dependet a prima causa, sic contra rerum ordinem Deus facere non potest: sic enim si faceret, faceret contra suam praescientiam aut voluntatem aut bonitatem. – Si vero consideretur rerum ordo prout dependet a qualibet secundarum causarum, sic Deus potest facere praeter ordinem rerum. Quia ordini secundarum causarum ipse non est subiectus, sed talis ordo ei subiicitur, quasi ab eo procedens non per necessitatem naturae, sed per arbitrium voluntatis: potuisset enim et alium ordinem rerum instituere.”

⁴⁰ *ST I q. 25 a. 5 ad 3*: „licet istis rebus quae nunc sunt, nullus alius cursus esset bonus et conveniens, tamen Deus posset alias res facere, et alium eis imponere ordinem”. *ST I q. 25 a. 5 ad 2*: „Deus non debet aliquid alicui nisi sibi. Unde, cum dicitur quod Deus non potest facere nisi quod debet, nihil aliud significatur nisi quod Deus non potest facere nisi quod ei est conveniens et iustum.”

fogva, hanem magában az ilyen cselekvésben rejlő ellentmondás miatt”.⁴¹ Bár jogosan megtehetné, hogy eltér korábbi döntésétől, ez természete ellen való volna. És Isten nyilvánvalóan nem tagadhatja meg önmagát. Ebből következően nem teheti félre a saját igazságosságának rendjét:

„feltéve, hogy úgyszólván nem fizikai, hanem csak erkölcsi ellentmondást vonna maga után, ha Isten megmásítaná elhatározását, és következőképpen feltételezve, hogy ha egyszer meghozott egy döntést, ellenkezne saját rendjével, ha azzal ellentétesen cselekedne, ez a rendellenesség mindazonáltal nem valamilyen tilalomból fakadna, hanem Isten belső természetéből és lényegéből [...]. Mert ahogy a megtévesztés, úgy az állhatatlanság sem illik Istenhez.”⁴²

5. Konklúzió

A *doctor eximius* tehát radikálisan újraértelmezi a *lex aeterna* tamási koncepcióját. Az örök törvényt, szemben a hagyományos, Aquinói Szent Tamás által is vallott skolasztikus felfogással, nem az isteni akarat felett álló normaként, hanem annak szabad és korlátlan megnyilvánulásaként gondolja el.

Elméletének voluntarista oldala így itt még hangsúlyosabban jelenik meg, mint általános törvényfogalmában és jogfilozófiája többi részében, ami szinte megoldhatatlan feladattá teszi számára, hogy az örök törvényt konzisztensen beillesse a racionalista tomista természetjogtan által ihletett törvényhierarchiájába.

Ami a kihirdetés és alkalmazás problémáját illeti, annak érdekében, hogy megőrizze a *lex aeterna* jogi jellegét, Suáreznek fel kell adnia az örök törvény esetében a kihirdetést mint a törvény fogalmi elemét.

Az örök törvény szabad akaratú döntés jellege s az ebben rejlő kontingencia és a természetjog racionalitása és stabilitása közötti feszültséget pedig oly módon

⁴¹ DL 2.2.7.: „Dices: si Deus, postquam decrevit absolute aliquid non facere, id ageret, inordinate faceret, et ideo id facere non potest. Ergo liberum decretum Dei habet vim positivae legis respectu voluntatis eius, ut non possit honeste facere quod per se ac remoto illo decreto libere facere potuisset. Respondeo Deum non posse facere contra suum decretum, non propter prohibitionem quam decretum inducat sed propter repugnantiam ipsius rei”.

⁴² Uo.: „dicitur: esto non implicaret contradictionem physicam (ut sic dicam) mutare Deum decretum suum, sed tantum morale ac subinde posito uno decreto esse inordinatum agere contra illud. Nihilominus id non oriri ex prohibitione, sed ex intrinseca natura et essentia Dei [...]. Quia sicut non decet divinitatem fallere, ita nec inconstantem esse.”

tudja feloldani, hogy az örök törvényt és a teremtést Isten abszolúte szabad döntéseiként fogja fel, míg későbbi aktusait – beleértve a természeti törvény parancsait is – úgy gondolja el, mint amelyek csupán relatíve szabadok, minthogy az előbbieket által meghatározottak.

Ez utóbbi tény megvilágítja, hogy miért ragaszkodik Suárez ezen új formában – a fent elemzett elméleti nehézségek és inkonzisztenciák dacára – az örök törvény tradicionális eszméjéhez: mert így tudja egy fogalomban egyesíteni és összehangolni az etikai objektivizmus és az isteni szabadság és mindenhatóság védelmezésének szempontjait.